

Любавський Р. Г.

СТРАТЕГІЇ ПОШУКУ ЖИТЛА РОБІТНИКАМИ У 1920-ті рр. (НА ПРИКЛАДІ ХАРКОВА)

Статтю присвячено вивченню стратегій і тактик пошуку житла харківськими робітниками в 1920-ті рр. У роботі досліджено проблему реалізації житлової політики радянської влади на повсякденному рівні, проаналізовано практики розподілу відомчого житла, проблеми взаємодії між непманами та заводчанами. За допомогою методів мікроісторії та культурної історії повсякденності з'ясовано, що робітники свідомо обирали такі стратегії пошуку житла: одержання квартири від підприємства, пошук незаселеної кімнати, налагодження особистих контактів із домовласниками, ущільнення «нетрудових» елементів або співпраця з ними. На основі аналізу текстів заяв та листів робітників до харківської міської влади виявлено, що вони були співавторами класового дискурсу «знизу». Трудівники у своїх зверненнях до влади активно використовували радянську риторичку і, керуючись власними інтересами, звинувачували або захищали непманів. Вивчення робітників як суб'єктів радянської політики є можливим шляхом подальшого оновлення вітчизняних студій із робочої історії.

Ключові слова: житлова криза, радянське суспільство, робітники, непмани.

Упродовж 1920-х рр. радянська влада розробила серію заходів, спрямованих на економічну підтримку робітників як класу, від імені якого було здійснено революцію. Диференційований підхід більшовиків до нарахування квартирної плати працівникам і «нетрудовим елементам» мав надати трударям реальні економічні переваги, покращити їхні умови життя. Постають питання: як ідея впровадження пільг для робітників пройшла стадію «оповсякденювання» (за термінологією Бернгарда Вальденфейса¹); якою була модель відносин між трудівниками, домовласниками та непманами? Відповісти на них можна, дослідивши процес пошуку квартири/кімнати харківськими робітниками в 1920-ті рр. Адже в Харкові, столиці УСРР, великому промисловому місті, умовам життя робітників влада приділяла найбільшу увагу. Тож метою статті є вивчення окремих стратегій поведінки робітників під час пошуку житла.

У радянській історіографії проблему пошуку житла працівниками вивчали в річищі дослідження умов життя робітників. Упродовж 1920–1940-х рр. автори спеціалізованих періодичних видань звертали увагу читачів на те, що власники квартир, правління робочих кооперативів недостатньо дотримувалися класової політики у сфері комунального господарства.² Автори доходили висновків, що робітники не могли скористатися

пільгами в повному обсязі через недбалість міських чиновників та/або протидію непманів, і наголошували, що необхідно активніше здійснювати оробітнення житлової кооперації.³

У 1960–1980-ті рр. тема пошуку житла робітниками зазвучала в контексті вивчення історії робітничого класу УСРР у роки перших п'ятирічок. У цей час вийшло декілька ґрунтовних праць, присвячених історії українського робітничого класу в роки непу. Дослідники намагалися узагальнити історію робітників, робили висновок, що внаслідок реалізації окремих складових радянської соціальної політики (перерозподіл житлової площі в містах, пільги для заводчан на сплату комунальних послуг тощо) умови життя працівників покращилися.⁴ Характерною рисою цих праць було зображення робітників суто як об'єкта радянської політики, що відповідало тогочасним теоретико-методологічним концепціям.

Від 1990-х рр. українські історики поступово почали звільнюватися від догматичних канонів радянської методології та орієнтуватися на праці американських і західноєвропейської науковців, які демонструють різні підходи до вивчення повсякденного життя, зокрема на матеріалі з історії СРСР. Приміром, представники ревізійністського напрямку в історіографії продемонстрували важливість перспективи бачення радянського

¹ Бернхард Вальденфельс, «Повседневность как плавильный тигель рациональности», *Социо-Логос* 1 (1991): 39–50.

² Жук, «Классовая линия в жилищно-орендных кооперативах», *Житлова кооперація України* 5 (1927): 9–12; Г. Георгієвський, «Соціальний розподіл житлової площі та завдання житлової політики в цій галузі», *Житлова кооперація України* 3 (1929): 17–18.

³ Д. Кричевський, «Треба переглянути житлову політику щодо приватновласницького сектора домового господарства», *Житлова кооперація України* 11 (1929): 5–7.

⁴ Григорій Диденко, *Робочий клас України в годы восстановления народного хозяйства (1921–1925)* (Київ: Издательство АН УССР, 1962), 270–274; Василь Довгопол, *Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926–1929 рр.)* (Харків: Видавництво ХДУ, 1971), 59.

суспільства через дію (взаємодію) соціальних акторів, практики конструювання ідентичності.⁵ Постревізіоністи звернули увагу на суб'єктність радянської людини, практики використання «правильної» риторики, демонстрації лояльності владі для задоволення утилітарних потреб тощо.⁶ Ці підходи мають важливе значення для вивчення повсякденного життя робітників в Україні, оскільки відтворюють механізм комунікації між державою та суспільством.

Сьогодні вітчизняні науковці починають опанувати антропологічно орієнтовані методологічні підходи. Сюжети з історії повсякдення робітників дістають відображення у колективних працях, присвячених історії радянської повсякденності.⁷ З цієї теми є й спеціальні дослідження.⁸ Учені намагаються переглянути усталені концепції та схеми, поставити нові запитання до джерел.

Проте часто роботи, присвячені «історії низу», надто тяжіють до побутописання. Детальний опис радянської соціальної політики не дає відповіді на питання про життєві стратегії або тактики, стиль життя заводчан.

У 1920-ті рр. однією з найактуальніших проблем для радянського соціуму була житлова криза. Через відновлення промисловості чисельність міського населення стрімко збільшилася. Мешканці сіл переїжджали до промислових центрів, щоб отримати роботу на підприємстві й поповнити армію чи то робітників, чи то селян у робітничому одязі. Як зазначав Мирослав Борисенко, причиною житлової кризи було припинення будівництва з 1914 р., руйнування житлового фонду в роки Першої світової війни, революції та громадянської війни. Житлова політика більшовиків у роки «військового комунізму» та споживацьке ставлення до житла значно знизили кількість житлового фонду, придатного до проживання.⁹ Упродовж 1920-х рр. Харків, як знач-

ний промисловий та адміністративний центр, став одним із найбільших міст в УСРР. У 1920 р. в Харкові було майже 270 тис. населення, тоді як в 1926 р. – 415 тис. Тобто за три роки чисельність населення збільшилася на 25 %.¹⁰ Серед новоприбулих до міста значна частина були робітники. Із відновлення роботи харківських підприємств (Харківський паровозобудівний завод (далі – ХПЗ), «Серп і Молот» та ін.) чисельність трударів у 1923–1925 рр. збільшилася на 10 тис. осіб.¹¹ Столичний статус Харкова був однією з причин дефіциту житлової площі, адже для розміщення великого бюрократичного апарату необхідно було чимало приміщень. Звісно, це були найкращі будівлі, переважно в центрі міста. За підрахунками М. Борисенка, в 1920-ті рр. в містах УСРР для задоволення потреб державних і партійних установ міська влада виділила близько 20 % житлового фонду. У столиці ці показники були вдвічі більшими.¹² Не дивно, що житлова криза в місті набула значного масштабу. Про це не втомлювалися писати журналісти фахових видань. Вони зазначали, що житлове господарство міста перебуває в кризовому стані, майже 30 % населення живуть у неприйнятних умовах.¹³

Зауважимо, що планове житлове будівництво в місті розпочалося в 1924 р. Промислові підприємства Харкова в цей час були неактивними забудовниками. Про забезпеченість робітників відомчим житлом красномовно свідчать дані санітарно-технічного обстеження заводу ХПЗ, проведеного в 1928 р. Зокрема, на 1 жовтня 1928 р. на підприємстві працювали 5744 робітники, з яких лише 518 мешкали у приміщеннях, наданих підприємством.¹⁴ Отримати квартиру від заводу було складно, але це була цілком реальна перспектива. Робітники сподівалися дістати відомче житло, зверталися до адміністрації з проханням поліпшити їхні житлові умови. Це відбулося у справочинній документації профспілки «Металіст». Профспілкові діячі у свої звітах зазначали, що до них надходило чимало листів від робітників, які потребували поліпшення житлових умов. Наприклад, у 1925 р. робітники Державного електромеханічного заводу написали 907 заяв. Керівництво профспілки разом із адміністрацією підприємства надало житло 51 працівнику. Під час аналізу звітної документації профспілки «Металіст» встановлено, що в середньому близько 6 %

⁵ Sheila Fitzpatrick, *Tear Off the Masks!: Identity and Imposition in Twentieth-Century Russia* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 352.

⁶ Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization* (Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1997), 639; David L. Hoffman, *Peasant Metropolis. Social Identities in Moscow, 1929–1941* (New York: Cornell University Press, 1994), 282; Lewis H. Siegelbaum and Ronald G. Suny, *Making Workers Soviet: Power, Class, and Identity* (New York City: Cornell University Press, 1994), 416.

⁷ Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921–1928): Колективна монографія (Київ: Інститут історії України, 2009), 445; Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія (Київ: Інститут історії України, 2012), 786.

⁸ Ольга Мовчан, *Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр.* (Київ: Інститут історії України, 2011), 312; Роман Любавський, *Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років* (Харків: Раритети України, 2016), 226; *Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу* (Львів: ФОП Шумилович, 2018).

⁹ Мирослав Борисенко, *Житло та побут міського населення України у 20–30-ті рр. XX ст.* (Київ: Стилюс, 2009), 155–156.

¹⁰ Володимир Кравченко, *Харьков/Харків: столиця Пограниччя* (Вільнюс: Європейський гуманітарний університет, 2010), 245.

¹¹ Ірина Коваленко, *Місто Харків. Населення, житлові умови, бюджет дрібних володін* (Харків: б. в., 1926), 8.

¹² Борисенко, *Житло та побут*, 157.

¹³ Я. И. Местецкий, «Домовое хозяйство Харькова», *Жилищная кооперация Украины* 17 (1927): 21–22.

¹⁴ Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 1392, оп. 2, спр. 205, арк. 45.

робітників, що зверталися за допомогою, отримували нове житло.¹⁵ Заводчани на профспілкових зборах пильнували, щоб розподіл житлової площі здійснювався без порушень їхніх прав. Це відбулося у протоколі зборів працівників ХПЗ, проведених у червні 1927 р. Розглянемо цей документ докладніше, адже він ілюструє живу та динамічну картину засідання фабзавкому. На зборах обговорювали питання про те, що адміністрація збудувала три багатоквартирні будинки, тому працівники заводу мали можливість заселитися до 112 нових квартир. Дирекція прагнула самостійно розподілити житло, підтримати тих трударів, яких вважала за потрібне, передусім кваліфікованих спеціалістів, особливо переселенців з інших міст. Трудівники були обурені таким рішенням адміністрації та запропонували надати квартири тим, хто звертався до фабзавкому з проханням покращити їхні житлові умови ще в 1924 р. Робітники вважали справедливим, що квартиру мають отримати ті, хто раніше подав відповідну заяву. Як підсумок, із 1300 робітників, що подали заяви про необхідність переселення, 200 трудівників із родинами оселилися у нових квартирах. Цей приклад демонструє початок формування такого явища радянської епохи, як черга на житло.¹⁶

Упродовж 1920-х рр. головними забудовниками в Харкові були міська влада, житлова кооперація, підприємства та приватні особи.¹⁷ Результати будівництва, яке вони проводили швидко, нівелювались через збільшення чисельності мешканців Харкова. За таких умов робітники намагалися отримати житло шляхом перерозподілу наявного житлового фонду. Архівні джерела надають чимало матеріалу, який свідчить на користь цього. Під час аналізу справочинної документації житлової секції Харківської міської ради виявлено дії, до яких вдавалися робітники під час пошуку житла: пошук незаселеної квартири, встановлення особистих контактів із домовласником, ущільнення непманів.

Характерною ознакою тогочасного життя радянського суспільства була надзвичайна мобільність населення. Упродовж 1920-х рр. чимало мешканців домоволодінь змінили місця проживання. Причинами переїзду могли бути пошук роботи, відрядження, арешт, еміграція тощо. Через це з'явилися вільні квартири, кімнати, куточки, на які відразу був шалений попит. В умовах житлової кризи у місті інформація про те, що людина переїжджала чи збиралася це робити найближчим часом, була безцінною. На жаль,

джерела лише частково дають відповіді на те, яким чином ця інформація поширювалася серед робітників. Можемо припустити, що люди використовували всі можливі засоби отримання інформації: чутки, знайомства, блат тощо. Журналісти періодичних видань повідомляли про активну діяльність комерсантів, які шукали вільне житло для непманів або високопосадовців.¹⁸ Аналіз заяв до міської ради засвідчив, що робітники намагалися отримати ордер і переїхати до вільної квартири якнайшвидше. Наприклад, у серпні 1924 р. електромонтер телефонної станції тов. Шапіро звернувся до міської ради з відповідним проханням. Він виявив кімнату, яка, за його словами, була порожньою вже три тижні, подав заяву про переселення. Працівники міськради та співробітник міліції опечатали приміщення.¹⁹ Потрібно зазначити, що така стратегія пошуку житла була типовою. Міська влада ухвалила спеціальні рішення, за якими людина могла претендувати на житло, якщо в ньому ніхто не жив більше ніж сім днів.²⁰ Серед протоколів житлової секції Харківської міської ради виявлено чимало резолюцій щодо отримання житла робітниками на підставі їхніх заяв.²¹ Люди, які зверталися до міської влади з проханням поліпшити їхні умови життя, як правило, отримували відповідь, що вільних кімнат немає і позитивне рішення за заявою може бути прийнято в тому випадку, якщо людина вкаже на вільну.²²

Під час пошуку житла інтереси робітників і домовласників перетиналися. Останні часто ухилялися від виконання рішень міської влади. Наприклад, робітник Іван Єфимович улітку 1924 р. довідався, що в одному будинку звільняється квартира, подав заяву до комунального відділу міської ради, співробітники якого взяли квартиру на облік. Домовласник заявив, що не проти підселити робітника. Утім, коли І. Єфимович прийшов наступного дня до домовласника, той відмовив йому, пославшись на необхідність капітального ремонту квартири. За висновком заводчанина, мотиви домовласника очевидні: він прагнув знайти квартиранта-непмана.²³ У схожій ситуації опинився робітник, член спілки деревообробників. Голова житлового кооперативу відмовлявся здавати йому кімнату. Трудівник попросив знайомого торговця довідатися, чи є вільні кімнати в тому будинку. Той отримав позитивну відповідь від правління кооперативу, проте його голова зазначив, що є проблема з одним

¹⁵ Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 1010, оп. 1, спр. 613, арк. 52.

¹⁶ Там само, ф. 1010, оп. 1, спр. 1142, арк. 199.

¹⁷ Див. докладно про це: Любавський, *Повсякденне життя*, 42–56.

¹⁸ І. С. «Решительно борются со склокой.» *Житлова кооперація України* 1 (1927): 46.

¹⁹ ДАХО, ф. 408, оп. 2, спр. 598, арк. 131.

²⁰ Там само, ф. 845, оп. 2, спр. 627, арк. 226.

²¹ Там само, ф. 408, оп. 2, спр. 598, арк. 201; спр. 609, арк. 181.

²² Там само, спр. 595, арк. 9; спр. 609, арк. 146.

²³ Там само, спр. 597, арк. 38.

робітником і коли її розв'яжуть, то залюбки здадуть кімнату торговцеві.²⁴ Цей сюжет свідчить, що історію робітників можна вивчати у контексті їхньої взаємодії з непманами.

В умовах житлової кризи трудівники просили видати ордер авансом, оскільки боялися втратити потенційне житло. Розглянемо один такий випадок докладніше. У травні 1924 р. працівник друкарні імені Фрунзе Попов звернувся до міської влади з проханням видати ордер на квартиру. Із тексту його заяви стає зрозуміло, що він уже два роки намагається знайти кімнату. Працівник довідався, що дехто тов. Акішин планує переїхати до Києва у справах служби, оскільки він військовослужбовець. Варто звернути увагу на риторику, до якої вдається трудівник. Він пише: «Я перший заявляю права на цю квартиру і прошу видати мені ордер на неї авансом».²⁵ Зрештою він не домогся свого. У цій гонитві за квадратними метрами робітника випередив бухгалтер тресту Донвугілля тов. Кісельов, який домовився з військовим, здобув відповідні документи й переїхав до квартири, коли її було звільнено. Вочевидь попередня домовленість із жильцем, який звільняв квартиру, була більш практичною і вигідною тактикою, аніж пошук вільного житла.

Дієвим способом отримати квартиру було також узяти на утримання літню людину, переїхати до неї і доглядати її. Таку стратегію обрав столяр І. Ган. Серед вхідної кореспонденції житлової секції Харківської міськради зафіксовано його звернення, у якому він стверджував, що домовився із тов. Коваленком, старим приятелем, якого знав 15 років, що переїде до його квартири і утримуватиме його. Проте іншої думки була квартирантка дідуса, яка, вочевидь, мала схожий план отримання житлової площі. Утім, не будемо занурюватись в історію цього побутового конфлікту. Зазначимо, що робітнику довелося докласти чимало зусиль, щоб порозумітися з сусідкою.²⁶ Житлова площа була локусом, у якому побутові суперечності виникали й залагоджувалися перманентно. Стратегії й тактики звичайних людей часто мали вагоміше значення, аніж соціальні ініціативи влади. Домовласники й квартиранти під час звільнення житла намагалися приховати цей факт, оскільки самі претендували на «зайві» квадратні метри або прагнули заселити на вільне місце своїх родичів, знайомих тощо. Звіти інспекторів житлових комісій рясніють записами про такі факти.²⁷

Однією з можливих стратегій отримання робітником квартири було виселення «нетрудових

елементів». У фонді житлової секції Харківської міськради знаходимо чимало листів-звернень із проханням виселити непмана. Аналіз текстів цих звернень засвідчив, що робітники у середині 1920-х рр. засвоїли нову лексику, зверталися до влади, використовуючи мовні кліше, які панували в тогочасному дискурсі. Типовим є звинувачення представників нетрудових професій у незаконному захопленні житлових приміщень. Наприклад, Миколай Лоза, робітник шкіряного виробництва, звертався до міської влади з проханням допомогти. За його словами, жінка, яка є «торговкою м'ясом із ринку, та її чоловік, у минулому спекулянт-мішечник», не дозволяють робітникові вселитися в його житло. Прикметно, що висвітлення передісторії побутового конфлікту починається фразою «щоб ви не подумали, що я сповнений почуттям власності...».²⁸ Вочевидь, чоловік сподівався, що апеляція до класової справедливості надасть йому переваги у розв'язанні конфлікту. За висновками Ольги Рябченко, упродовж 1920-х рр. використання нової радянської лексики часто було гарантією соціального успіху.²⁹ У подібних листах трудівники звертали увагу чиновників на факти несправедливого поводження із ними. Їхні звернення рясніють цитатами домовласників, голів правління кооперативу, сусідів тощо, які, на їхню думку, принижували робочу гідність.³⁰

На початку 1920-х рр. на комсомольських і профспілкових зборах лунали заклики вигнати колишніх домовласників з їхніх осель, щоб продемонструвати, що пролетаріат тепер при владі. У середині 1920-х рр. партійні функціонери агітували робітників на цехових зборах виселяти непманів із житлових будинків, кооперативів тощо.³¹ Влада підтримувала подібні настрої, оскільки це відповідало класовому пріоритету в житловій політиці. Проте між ідеологічними закликами влади та життєвим світом людини утворюються лакуни соціальної реальності, у яких панує виключно раціональність. Члени правління житлових кооперативів перебували у таких умовах, що співпраця з непманами була запорукою фінансової стабільності та добробуту кооперативу. Розмір квартирної плати для непманів був вищим, аніж для робітників. Тому їх проживання в будинку давало змогу акумулювати кошти та здійснювати ремонтні роботи. Це відбулося у справочинній документації Харківської міськради. Наприклад, голова житлового кооперативу Мальцев у своєму зверненні

²⁴ Там само, спр. 597, арк. 145.

²⁵ Ольга Рябченко, «Новомова і культура мовлення студентів Радянської України 1920х рр.», *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*, 23 (2015): 257.

²⁶ ДАХО, ф. 408, оп. 2, спр. 597, арк. 145; оп. 3, спр. 607, арк. 30.

²⁷ Там само, оп. 2, спр. 597, арк. 179.

²⁴ ДАХО, ф. 408, оп. 2, спр. 594, арк. 228.

²⁵ Там само, спр. 595, арк. 55–56.

²⁶ Там само, спр. 608, арк. 24.

²⁷ Там само, спр. 598, арк. 78, 265.

до комунального відділу міської ради зазначав, що був змушений здавати декілька квартир непманам, щоб виконати умови договору з владою міста щодо капітального ремонту домоволодіння.³² Як свідчать джерела, керівники кооперативів обирали й іншу стратегію поведінки – не підвищувати квартирну плату для непманів. Зокрема, голова правління одного з харківських житлових кооперативів на дорікання чиновників щодо цього відповів, що «непманів і так обдирають, так і ми ще будемо».³³ Журналісти пояснювали таку поведінку тим, що до правління кооперативів, як правило, входили представники «буржуазії»: колишні домовласники, торгівці тощо. За підрахунками кореспондентів, така ситуація була типовою для багатьох українських міст.³⁴ Потрібно зауважити, що у співпраці з «нетрудовими елементами» були зацікавлені не лише очільники кооперативів, а й звичайні мешканці. Протягом 1920-х рр. до житлової секції Харківської міської ради надійшло чимало заяв і листів від робітників, які зверталися з проханням не надавати житлової площі працівникам за рахунок виселення непманів. Показовим є звернення мешканців будинку-комуни працівників хімічної промисловості. Вони вимагали скасувати рішення профспілки щодо виселення родини непмана. Комунари аргументували своє прохання тим, що в такому разі вони не зможуть перейти на самозабезпечення (проводити ремонтні роботи, сплачувати за комунальні послуги тощо).³⁵ Проте не лише економічний розрахунок був причиною того, що робітники ставали на захист непманів, яких намагалася виселити місцева влада. Людям відносини між сусідами часто ставали на заваді реалізації класової політики більшовиків. Наприклад, у 1924 р. мешканці будинку № 23, розташованого на Садово-Куликівській вулиці, написали красномовну заяву до правління Житлової комісії міської ради. Вони просили не виселяти 72-річного тов. Полянського на підставі того, що він належить до категорії «нетрудових елементів». За словами його сусідів, які знали його декілька років (а деякі навіть десятки років), «він є таким трудівником, яких мало знайдеться серед людей, які формально належать до трудового елемента».³⁶ Із тексту заяви стає зрозуміло, що тов. Полянський був колишнім домовласником цього будинку. Після

денаціоналізації домоволодіння він хотів влаштуватися на завод, оскільки за фахом був інженером. Проте слабке здоров'я не дало йому змоги працювати на виробництві, і він вимушений був зайнятися приватним ремонтом. Мешканці будинку стверджували в заяві, що вони самі є трударями і впевнені, що тов. Полянський є гідним членом робочої сім'ї.³⁷ Цей сюжет ілюструє те, що не лише партійні функціонери були авторами класового дискурсу. Більшовики активно конструювали класи упродовж 1920–1930-х рр.³⁸ До цього процесу долучались і громадяни, які робили власні висновки щодо класової належності тієї чи тієї людини.

Отже, протягом 1920-х рр. робітники Харкова під час пошуку житла обирали такі стратегії: отримання кімнати від підприємства, пошук вільної житлової площі, виселення непманів або співпраця з ними. Зазвичай заводчани комбінували ці стратегії, намагалися використати їх комплексно для досягнення мети – отримання квартири. Працівники підприємств не були пасивними спостерігачами розподілу відомчого житла. Вони активно долучалися до цього процесу, обстоювали свої права на профспілкових зборах, керуючись власними уявленнями про справедливість. Соціальні ініціативи більшовиків щодо підвищення рівня життя робітників під час їх «оповсякденування» призводили до появи нових, непередбачуваних соціальних практик. За законом робітники мали сплачувати за житло менше, аніж непмани. На практиці це призводило до того, що промисловим працівникам було складно знайти квартиру, оскільки домовласнику (зокрема житловому кооперативу) було вигідніше здавати житло непману. Упровадження пільг для робітників на житлово-комунальні послуги призвело до посилення взаємодії між соціальними групами, які з погляду влади були антагоністичними. Робітники й непмани саме завдяки довготривалій або тимчасовій співпраці між собою на побутовому рівні могли отримати певні вигоди від політики влади, яка на папері для одних була пільговою, а для інших дискримінаційною. Трудівники були не лише об'єктом соціальної політики влади, а й суб'єктом, який, з одного боку, забезпечував реалізацію цієї політики, а з іншого – корегував і змінював її.

³² ДАХО, ф. 408, оп. 2, спр. 597, арк. 84.

³³ Там само, спр. 609, арк. 273.

³⁴ Жук, «Класовая линия», 11.

³⁵ ДАХО, ф. 408, оп. 2, спр. 598, арк. 144.

³⁶ Там само, спр. 594, арк. 406.

³⁷ Там само, арк. 407.

³⁸ Див. докладно про це: Фицпатрик, *Сривайте маски!*, 41–65.

Bibliographic References

- Borysenko, Myroslav. *Zhytlo ta pobut miskoho naseleння Ukrainy u 20–30-ti rr. XX st.* Kyiv: Stylos, 2009.
- Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (DAKhO). F. 408, op. 2, spr. 594.
- DAKhO. F. 408, op. 2, spr. 595.
- DAKhO. F. 408, op. 2, spr. 597.
- DAKhO. F. 408, op. 2, spr. 598.
- DAKhO. F. 408, op. 2, spr. 608.
- DAKhO. F. 408, op. 2, spr. 609.
- DAKhO. F. 408, op. 3, spr. 607.
- DAKhO. F. 845, op. 2, spr. 627.
- DAKhO. F. 1010, op. 1, spr. 613.
- DAKhO. F. 1010, op. 1, spr. 1142.
- DAKhO. F. 1392, op. 2, spr. 205, ark. 45.
- Didenko, Grigorij. *Rabochij klass Ukrainy v gody vosstanovleniya narodnogo hozhajstva (1921–1925)*. Kiev: Izdatel'stvo AN USSR, 1962.
- Dovhopol, Vasyl. *Robitnychi klas Ukrainy v roky sotsialistychnoi industrializatsii (1926–1929 rr.)*. Kharkiv: Vydavnytstvo KhDU, 1971.
- Fitzpatrick, Sheila. *Sryvajte maski!: Identichnost' i samozvanstvo v Rossii*. Moskva: ROSSPJeN, 2011.
- Fitzpatrick, Sheila. *Tear Off the Masks!: Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia* (Princeton: Princeton University Press, 2005): 352.
- Heorhiiivskyi, H. "Sotsialnyi rozpodil zhytlovoi ploshchi ta zavdannia zhytlovoi polityky v tsii haluzi." *Zhytlova kooperatsiia Ukrainy* 3 (1929): 17–18.
- Hoffman, David L. *Peasant Metropolis. Social Identities in Moscow, 1929–1941*. New York: Cornell University Press, 1994.
- I. S. "Reshitel'no borot'sja so sklokoj." *Zhytlova kooperatsiia Ukrainy* 1 (1927): 46.
- Kotkin, Stephen. *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1997.
- Kovalenko, Iryna. *Misto Kharkiv. Naseleння, zhytlovi umovy, biudzhety dribnykh volodin*. Kharkiv, 1926.
- Kravchenko, Volodimir. *Har'kov/Harkiv: stolica Pogranich'ja. Vil'njus: Evropejskij gumanitarnyj universitet*, 2010.
- Krychevskiy, D. "Treba perehlianyty zhytlovu polityku shchodo pryvatnovlasnytskoho sektora domovoho hospodarstva." *Zhytlova kooperatsiia Ukrainy* 11 (1929): 5–7.
- Liubavskiy, Roman. *Povsiakdenne zhyttia robotnykiv Kharkova v 1920-ti – na pochatku 1930-kh rokov*. Kharkiv: Rarytety Ukrainy, 2016.
- Mesteckij, Ja. I. "Domovoe hozhajstvo Har'kova." *Zhilishhnaja kooperatsiia Ukrainy* 17 (1927): 21–22.
- Movchan, Olha. *Povsiakdenne zhyttia robotnykiv USSR. 1920-ti rr.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2011.
- Narysy povsiakdennoho zhyttia radianskoi Ukrainy v dobu NEPu (1921–1928). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2009.
- Pratsia, vysnazhennia ta uspikh: promyslovi monomista Donbasu. Lviv: FOP Shumylovych, 2018.
- Riabchenko, Olha. "Novomova i kultura movlennia studentiv Radianskoi Ukrainy 1920kh rr." *Problemy istorii Ukrainy: Fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats* 23 (2015): 257.
- Siegelbaum, Lewis H., and Ronald G. Suny. *Making Workers Soviet: Power, Class, and Identity*. New York City: Cornell University Press, 1994.
- Ukrainske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2012.
- Val'denfel's, B. "Povsednevnost' kak pravil'nyj tigl' racional'nosti." *Socio-Logos* 1 (1991): 39–50.
- Zhuk, "Klassovaya liniya v zhilishno-orendnykh kooperativah." *Zhytlova kooperatsiia Ukrainy* 5 (1927): 9–12.

R. Liubavskiy

HOUSING SEARCH STRATEGIES OF WORKERS IN THE 1920s (CASE OF KHARKIV)

This article addresses the study of the housing search strategies and tactics by Kharkiv workers in the 1920s. The author investigates the problem of implementation of the housing policy of the Soviet power on everyday level, analyses the distribution practices of departmental housing, as well as problems of interaction between NEPmen and factory workers. With the help of microhistory methods and cultural history of everyday life we have discovered workers' strategies to find accommodation. Based on the texts of statements, analysis and letters of the workers to Kharkiv local authorities, it was revealed that they were co-authors of the class discourse "from below". The workers in their appeals to the authorities actively used Soviet rhetoric and, guided by their own interests, accused or defended NEPmen. The study of the workers as the subjects of Soviet politics is a possible way for further updating of national studies on labour history.

It can be stated that during the 1920s, Kharkiv workers chose the following strategies while searching for housing: obtaining a room from the enterprise, searching for free living space, evicting the NEPmen or cooperating with them. Generally, factory workers combined these strategies, tried to use them comprehensively to achieve the goal: to obtain an apartment. Employees of enterprises were not passive observers of the departmental housing distribution. They actively participated in this process, defended their rights at trade union meetings, guided by their own ideas of justice. The Bolsheviks' social initiatives to raise the living standards of the workers in their "everyday life" led to the emergence of new, unpredictable social practices. The introduction of benefits for workers in housing and communal services led to the increased interaction between social groups that were antagonistic from the point of view of the authorities. Workers were not only the object of the government's social policy but also the entity that, on the one hand, ensured the implementation of this policy, and on the other hand, corrected and changed it.

Keywords: housing crisis, Soviet society, workers, Nepmen.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Матеріал надійшов 18.03.2020